

Любов Савченко

Лексико-семантичне поле *чужина* у поетичній мові Євгена Маланюка

Лексико-семантичне поле *чужина* складається з кількох груп, безпосередньо або імпліцитно пов'язаних із семою чужий. Це, зокрема, лексеми на позначення психологічного стану; назви історичних осіб; назви населення. Євген Маланюк значну частину життя провів за межами України. Жодна з країн, де він перебував, не стала для нього рідною. Усе, що його оточувало, – чужина. Це його основне поетичне кредо.

Ключові слова: лексико-семантичне поле, концепт, опозиція, сема, модель світу, картина світу.

Кожна людина упорядковує свої знання та уявлення про навколишній світ і таким чином створює власну картину світу. Останню можна розглядати як суму певних категорій – концептів, котрі мають своє ім'я,

тобто відображення в мові людини. Але «кожна природна мова членить світ по-своєму, тобто має специфічний спосіб його концептуалізації» [8:3]. Значить, можна говорити про те, що в основі кожної конкретної мови лежить своя особлива модель, або картина світу. Розглядаючи концепти на рівні мовної картини світу, бачимо, що вони є центрами семантико-тематичних полів, із яких складається мовна модель світу.

Визначаючи семантичне поле поетичної МКС певного письменника, слід пам'ятати, що МКС автора формується і залежно від його особистого життєвого досвіду, і під впливом психологічних особливостей його характеру, тому в такому полі можуть бути перебувати елементи, котрі з погляду звичайного мовлення не мають нічого спільного, а для поета становлять нерозривну єдність (наприклад, чужина – тінь [Вітчизни] у Євгена Маланюка).

Спробуємо схарактеризувати ЛСП *чужина* у поетичній мові названого автора. Цей аналіз є продовженням розпочатого нами дослідження ЛСП *батьківщина* [див. 5] котре, вважаємо, в опозиційній єдності є ключовим для визначення авторського кредо.

Із ядром лексико-семантичного поля семою *чужий* пов'язані чотири складники:

1) група слів із абстрактним значенням, які вказують на психологічний стан автора, на те, як він переживає перебування на чужій землі: *сум, біль, крик, мовчання, тиша, смерть, спрага, ярмо, тягар, іспит, тьма*;

2) група лексем на позначення шляху, який привів на чужину: *дорога, путь, шлях, бездоріжжя*;

3) група назв людей на позначення історичних особистостей: *Адам (Міцкевич), Валенишайн, гусити, той з-під Аустерліца (Наполеон), Жижка*;

4) група назв людей – населення чужини: *люди, хвилі юрб, поверхи натовпів*.

Слід також відзначити, що до ядра мікрополя еквіполентною опозицією прилягає і лексема *чужий*. Через сему *чужий* до ядра прилягає група слів (*вітер, туман, ніч, день, обрій, небо, сузір'я, місяць, осінь*) зі спільною семою безмежності, безкінечності. Ці слова перебувають із ядром у відношеннях еквіполентної опозиції. Інші групи утворюють із ядром родо-видові співвідношення із привативною опозицією. Це такі групи:

1) географічні назви: *Європа, Морава, З'єднані Нації, Аргентини, Альберта, Прага, Париж, Варшава, Відень, Краків, Версалі, Австерліц, Саскачевань, Бродвей, Вацлавапляц, Фрідріхштрассе, Пляц де Конкорд*;

2) гідроніми: *Атлантика, Ніагари, Вісла*;

3) назви ландшафту: *пустеля, рівнина, степ, поле, прерії*;

4) назви матеріальних ознак розвинутої цивілізації: *асфальт, бруки, цегла, цемент, каміння, телефони, експреси, машини, залізо, електрика, заводи, будинки, хмародряди, бари, кав'ярні, дансинги*.

У межах мікрополя *чужина* розглянемо складові, які вказують на психологічний стан людини: *біль, вагота, самота, мовчання, смерть*. Вони називають негативні почуття, які переживає автор:

Там свист херсонського простору!
Там вітер з кришталевих хвиль!
А тут: в вікні опустиш шторму –
І п'єш *самотний, смертний біль* [3:46];
Ти серце сповнюєш до краю,
На інше місце вже нема.
Тому й безодню хижу краю,
Хоч вколо – *самота і тьма* [3:213];
І жадних знаків, жадних знамен,
Сліпа і безплемenna твердь...
І перед нами, і за нами
Простерлись *мовчання і смерть* [3:65].

У загальному вживанні слова *тьма, мовчання, тиша, смерть* не містять семи психологічного стану. У поетичному контексті вони його набувають: не позначаючи матеріальних речей, приймають просторові ознаки, таким чином вступаючи у протиріччя між первісною семантикою та рисами, які надаються контекстом. Можна припустити переосмислення автором цих образів: вони стоять навколо нього не фізично, а огортають його свідомість, стають проявом психологічних переживань героя, викликаних перебуванням поза батьківщиною. Ці стани мають всеохопний характер, оскільки навколо себе автор відчуває лише їх. Семантика аналізованих слів-образів виразно негативна, що посилюється, наприклад, епітетом: *смертний біль*.

До ядра мікрополя прилягає лексема *чужий*. Вона є часто вживаною і стає епітетом до таких слів: *осінь, земля, люди, я, небо, ріг місяця, далечінь, сузір'я, небо, життя, тягар, містечко, проект*:

*Чужі: й земля, і небо тут, і люди,
І місяця золото срібний ріг.
Життя давно, як божевільне, блудить
По манівцях заплутаних доріг* [3:45];

Це нічого. Що небо *чуже*, і *чужа*
Далечінь віє в очі. Дивись!
Вже перейдена нами остання межа,
Перед нами засяяла вись [3:64];

Осінь палає холодним вогнем,
Осінь *чужа і зайва*.

Часом лиш вітер холодний дихне –
Роздмухать осіннє саяво [3:164].

Епітет *чужий* має спільний корінь, а значить спільну сему з іменем поля, тому слова, які він означає, у сполученні з ним набувають нових відтінків або й нових значень залежно від того, який саме словообраз означає епітет. Так, у сполученні *чужа земля* спостерігаємо появу відтінку зниженості у семантиці означуваного слова. Воно вживається зі значенням *країна*, і таким зафіксоване Словником української мови [7:558]. Сема *чужий, нерідний* показує байдуже ставлення автора до цієї землі. У мовній картині світу існують такі образи, як *чужа країна* і *своя країна, чужа земля* та *своя земля*. Словник епітетів фіксує такі слововживання [6:147].

Авторські словосполучення *чуже небо, чужий місяця ріг, чужі сузір'я* сприймаються інакше. Для створення цих образів можуть бути й об'єктивні причини: на другому боці планети небесні світила мають інакше розташування щодо людини, яка їх споглядає, ніж у нас. Тому автор відносить їх до *чужих*, не таких, які він звик бачити на батьківщині. А може, вживання таких сполучень зумовлене саме перебуванням на чужині, й тому передає душевний стан ліричного героя, його психологічний дискомфорт.

Ще далі від прямого значення відходять слова *життя, тягар, проект* у сполученні з епітетом *чужий*, оскільки первісно у них закладена сема *свій*: ніхто не може прожити чужого життя чи здійснити задумане за когось. Поет уживає такі сполучення, створюючи образ існування, що не має сенсу.

Лексема *осінь*, означувана епітетом *чужий*, набуває значення певного періоду в житті людини (не старості), коли поет був нещасливий. Наша думка може бути підтверджена уживанням сполучень *наші години, наше літо, наша осінь* на позначення вдалого часу в житті ліричного героя.

Отже, складові мікрополя *чужина* із семою *духовний простір* зазнають перетворень через поєднання слів із антонімічними семами, означення словообразів незвичними або несподіваними епітетами.

До ядра мікрополя *чужина* із конкретно-просторовим значенням увиходить складник *простір*, який позначає усі землі, крім України, бо автор не поділяє землю вигнання на окремі держави. Вона для нього єдине ціле («весь світ – чужина»), складовими частинами якого є певні географічні чи природні об'єкти. Слово *простір* уживається в множині, щоб підкреслити саме таке значення:

Дружина, родинний притулок
(За пшибками чорний дощ),
Осяяне тепшеє коло
Після безмежних проц.

Спокійна і певна крапка:
Вечеря при білих столі,
Пестлива дитиняча лапка
І вогник в печі не дотлів...
Ні. Все се навік не для мене,
Простий той, кімнатний той рай.
Все гни під саквами рамена!
Все *простори* кроками край! [3:29].

У відношеннях еквіполентної опозиції до ядра перебуває група слів на позначення природних явищ та часових понять. Це, зокрема, *вітер*, *день*, *ніч*, *обрій*, *небо* тощо. Поетичний контекст надає їм негативного відтінку, оскільки автор «проживає», спостерігає їх не на рідній землі:

Кожен *день* тут проходить *пустельний* і *легкий*,
А ти – там, за горами й ярами гориш.
Не допоможуть ні подорожі далекі,
Ні *чужа далечинь*, ні весна, ні Париж... [3:47];

... Там *хвилі похмурі*, там *небо безсиле*
І чайки кричать, і гуде океан.
Тут цегла, цемент, недокінчене діло,
І жили набрякли, і *смертний туман* [3:128].

Зниження сприйняття зображуваного досягається за допомогою епітетів *пустельний*, *смертний*, *похмурий*, *безсильний*, які надають образіві значення безвиході, самоти, нестерпного існування.

Складова *вітер* в аналізованому мікрополі уживається з різним ступенем перенесеності значення: з одного боку, може йтися про вітер як природне явище, яке в уяві автора набуває символічності, а з другого, – утримуючи первісні семи 'неприємний', 'холодний', 'руйнівний', позначати певні абстрактні явища чи процеси. Так, контекст дозволяє спостерігати появу семи 'доля':

Навіки розірвали руки.
Пустеля віддалі лягла
Вітрами вічної розлуки,
Степами мороку і зла 3 [3:65];

На хресті слова розіп'ятий
Цвяхами літер,
Один, –
Яким же криком маю кричати
Крізь *історії чорний вітер*,
Страшної епохи син? [3:49].

Означення до слова *вітер* – розлука, історія – надають йому семантики доленості, а епітет *чорний* посилює негативну конотацію.

Географічні назви мікрополя *чужина* переважно мають знижену конотацію як позначення місць, на думку автора, меншовартісних за простори України:

Пість літ, як сон, – і згадувать не варт –
Промерехтіли як вікно вагону,
І ось гуде не березень, а март
По площині порожнього перону.
Ніхто не стрів, ніхто не викликав
В уяві спраглий вимріяний образ.
Лиш паротят недужо клеко́тав,
Гула Варишава, чорна і недобра [3:154];

Шири́ла юні́сть орлі́м клеко́том
Над ши́рочінню́ днів,
Аж ось вузький каньйон Бродвею,
Де спі́неш над чужим проеќтом
І гаси́ш жар і гні́в [3:187].

Виділені назви набувають зниженого емоційного звучання за допомогою означення їх епітетами негативної семантики. Так, *Варишава* є чорною та недоброю, а *Бродвей*, широка гламурна вулиця, усього лише *вузький каньйон*. Підтримує названу конотацію й цілий контекст, де явно стилістично зниженими є і образ порожнього перону, і сполучення *недужо клеко́тати* чи *спі́нути над чужим проеќтом*.

Досить нечасто географічні назви уживаються з нульовою конотацією. Приміром, у поезіях, присвячених Кракову та Празі, автор уводить образи чужих міст до поетичної мовної картини світу, оскільки ці місця пов'язані з його долею, тут він провів тривалий час еміграції.

Переважно з нейтральним емоційним забарвленням уживає Є. Маланюк назви гідронімів. Лише у зіставленні з назвою річки Синюха, про що ми уже говорили [5:308], емоційність «служить» не на користь чужині:

Що мені телефони, *Версалі*, експреси?
Нащо *грім Аргентин*? Чудеса *Ніагар*?
Сниться *синя Синюха* і верби над плесом,
Вільний вітер Херсонщини, вітер-дудар [3:48].

Для поетичної картини світу Є. Маланюка концептуально важливе значення мають назви матеріальних ознак цивілізації. Вони увіходять до ЛСП *чужина* як протиставлення світові природи, котра є недосяжним ідеалом. Ці назви уживаються зі зниженим емоційним відтінком, бо автор негативно ставиться до досягнень технічного прогресу, вважаючи їх початком духовної деградації:

Ані вершин, ані низин,
Що зрошені в веселих водах, –

*Сумне ристалище машин
Та мстива, зраджена природа,
Та небо, що його безкрай
Покинув Бог.
І у повітрі
Асфальту й нафти злий коктейль
Розносять бісенята хитрі.
І чад стоповерхових скель
Обапол вуличних каньйонів –
Шляхи безрадісних пустель
Для безнадійних перегонів [3:181–182].*

Автор протиставляє образи цивілізації природності Батьківщини. Він наголошує, що природа тут мстива і зраджена, оскільки для нього світ чужини є одним велетенським механізмом, де пріоритет мають машини. У повітрі – бруд, будинки – стоповерхові скелі. Саме такою є картина урбаністичного пейзажу.

Важливим образом-символом для поета є *асфальт*. Він уживається досить часто для опису країн еміграції. З одного боку, – це перше, що впадає в око після ґрунтових розбитих доріг Вітчизни, а з другого, – це та грань, яка відділяє людей від найсвятішого – землі:

*Ні, синю птицю не зловити.
Ви знаєте. Та й я – не гірш.
От так навік: кав'ярня, вітер,
Асфальт, гіркий самотній віриш [3:28].*

Таким чином, елементи ЛСП *чужина* або мають первинну знижену конотацію, або набувають її в контексті. Це лексеми на позначення важкого психологічного стану ліричного героя, які допомагають авторові передати негативне ставлення до способу життя в еміграції, до результатів урбанізації та механізації. Чужа земля здебільшого показана у сірих, темних тонах. Чужина сприймається як тінь Батьківщини. Вона є простором, який охоплює весь світ, не поділяючись ні на материки, ні на країни. Держави, міста, вулиці, будинки розташовані тут хаотично, оскільки їх розміщення не має для письменника ніякого значення – він усюди нещасливий.

Цивілізація у поетичній картині світу Є. Маланюка – явище негативне, котре веде до знеособлення людини, тому всі складові поля на позначення технічного прогресу мають негативну конотацію.

Таким чином, автор вимальовує і образи Батьківщини, і образи чужини як показ певних, досить важливих для ліричного героя життєвих моментів. На їх основі й ґрунтується поетична картина світу Євгена Маланюка в цілому.

Література

1. Войцишин Ю. “Ярий крик і біль тужавий...” / Ю. Войцишин — К., 1993.
2. Лисиченко Л. Мовна картина світу та її рівні / Л. Лисиченко // Збірник Харк. істор.-філолог. тов-ва. — Х., 1998. — Т. 6.
3. Маланюк Є. Невичерпальність / Є. Маланюк — К. : Веселка, 2001.
4. Савченко Л. До питання про семантичне поле поетичної лексики / Л. Савченко // Українська мова : історія і стилі. — Х., 1992.
5. Савченко Л. Семантичне поле «батьківщина» у поетичній картині світу Євгена Маланюка / Л. Савченко // Науковий вісник Чернівецького університету : Слов'янська філологія. — 2009. — Випуск 475—477.
6. Словник епітетів української мови / за ред. С. Я. Єрмоленко — К. : Довіра, 1998.
7. Словник української мови : В 11-ти томах. — Т. XI. — К. : Наук. думка, 1980.
8. Урысон Е. Языковая картина мира : обиходные представления / Е. Урысон // Вопросы языкознания. — М. : Наука, 1998.
9. Чумак В. Мовні картини світу у системі мови / В. Чумак // Дивослово. — 2002. — № 1.

Савченко Любовь

Лексико-семантическое поле *чужбина* в поэтическом языке Евгения Маланюка

Лексико-семантическое поле *чужбина* состоит из нескольких групп, непосредственно или имплицитно связанных из семей ‘чужой’. Это лексемы для обозначения психологического состояния; названия исторических личностей; названия населения. Евгений Маланюк значительную часть жизни провел за пределами Украины. Ни одна из стран, где он находился, не стала для него родной. Все, что его окружало – чужбина. Это его основное поэтическое кредо.

Ключевые слова: лексико-семантическое поле, концепт, оппозиция, сема, модель мира, картина мира.

Savchenko Lubov

Lexico-semantic field “foreign land” in the poetic language of Jevgen Malanjuk

Lexico-semantic field “foreign land” consists of several groups which are connected spontaneously or satisfactory which the sema ‘foreign’. These are lexical meanings for defining the psychological state; the names of historical persons; names of inhabitants. Jevgen Malanjuk spent a great part of his life abroad. None of the countries where he had stayed became native to him. Everything that surrounded him is his main poetic credo.

Key words: lexico-semantic field, concept, opposition, sema.